

Стилi сімейного виховання

Сукупність установок батьків, їх емоційного ставлення до дитини, сприйняття дитини батьками і відповідних способів поведінки з нею утворюють стиль сімейного виховання

Сім'я – основа природного виховання дитини

Саме в сім'ї дитина отримує перші знання щодо особливостей спілкування з іншими людьми. З близькими людьми дитина переживає почуття любові, дружби, тривоги, страху, довіри, гніву. За Т. А. Куликовою «Емоційна насиченість взаємин дорослих і дітей у сім'ї є найважливішим чинником, що формує емоційно-мотиваційне середовище дітей, їх ставлення до життя, людей, впливає на їх психофізіологічний стан та особливості розвитку». Сімейне виховання, в своїй основі, базується на емоціях та почуттях, де зразком є батьківське ставлення, що демонструє батьківську любов (нелюбов) до дитини.

Є. А. Сажина зазначає що «Саме у сім'ї складаються уявлення дитини про добро і зло, про порядність, про ставлення до матеріальних і духовних цінностей». Л.В. Мардахаєв підкреслює, що сімейне виховання має широкий часовий діапазон дії: воно триває усе життя людини.

Батьківське ставлення

Важливе місце в інтимно-емоційних відносинах сім'ї займає батьківське ставлення до дітей, яке акумулюється у стилях сімейного виховання та батьківської поведінки й безпосередньо впливає на розвиток емоційно-вольової сфери дітей, зокрема підлітків, що за неконструктивних взаємин спричиняє у них різні психоемоційні та психосоматичні розлади.

Насьогодні швидко зростає кількість населення — дорослих і дітей, в яких проявляються ознаки стресових розладів. Тому, проблема взаємозв'язку стилю батьківської поведінки як чинника виникнення і подолання психологічного стресу підлітків, за своєю актуальністю заслуговує уваги не тільки спеціалістів в області психології і педагогіки, учителів та вихователів, а й, передусім, батьків.

Роль сім'ї в розвитку дитини

Отже, у формуванні психоемоційного розвитку дитини, особливо підлітка значну роль відіграє сім'я, зокрема стиль сімейного виховання та батьківської поведінки, який визначається батьківськими ціннісними орієнтаціями, установками, індивідуально-особистісними характеристиками, ставленням до дитини та особливостями взаємодії з нею.

Несприятливий тип виховання і ставлення до дитини мають серйозні, іноді, драматичні наслідки для її фізичного і психічного розвитку, формування самооцінки й рівня домагань, характеру, загалом її особистості.

Стилi сiмейного виховання

Сукупнiсть установок батькiв, iх емоцiйного ставлення до дитини, сприйняття дитини батьками i вiдповiдних способiв поведiнки з нею утворюють стиль сiмейного виховання.

Стилi батьківського виховання за Баумрінд

Класифікація стилів батьківського виховання Д. Баумрінд базується на двох основних характеристиках: батьківському контролі і батьківській теплоті. Батьківський контроль є формою впливу на дитину через заборону, батьківське тепло – це прояв любові та підтримки.

Стили батьківського виховання за Баумрінд

Д. Баумрінд описує чотири стилі батьківської поведінки:

- **авторитетний стиль**, в якому рівнозначно проявляються як батьківський контроль, так і батьківське тепло, є найбільш сприятливим для розвитку дитини, формує в неї впевненість у своїх силах, емоційну стійкість, зрілість соціальних навичок;
- **авторитарний стиль**, рівень батьківського контролю значно перевищує рівень батьківського тепла; яскраво виражена система заборон та покарань, ставлення до дітей прохолодне, вимогливе;
- **ліберальний стиль** характеризується перевагою батьківського тепла над контролем, відсутністю системи заборон; стосунки в сім'ї дружні з відтінком «панібратства»;
- **індиферентний стиль**, якому притаманний низький рівень батьківської теплоти та контролю; ставлення до дітей характеризується байдужістю, відсутністю зацікавленості до їх інтересів та потреб; батьки фактично не виконують своїх обов'язків, самовідсторонюються від виховання дитини, іноді, з вираженою агресивністю.

Стилi батьківського виховання за Д. Баумрінд

Вчена вважає, що найоптимальнішим для розвитку дитини є **авторитетний** (частково співвідноситься з **демократичним** в інших класифікаціях) стиль батьківської поведінки, що характеризується твердим контролем за дітьми і, в той же час, заохоченням спілкування та обговорення в колі сім'ї правил поведінки, встановлених для дитини. Рішення та дії батьків не здаються своєвільними чи несправедливими для дітей, і тому вони легко погоджуються з ними.

Тут високий рівень контролю поєднується з теплими стосунками в сім'ї. Вчена відзначала, що такі діти чудово адаптовані, впевнені в собі, у них розвинений самоконтроль і соціальні навички, вони добре вчаться в школі і володіють високою самооцінкою.

За Д. Баумрінд найбільш травматичним стресовим впливом характеризуються авторитарний та індіферентний стилі виховання, які відрізняються негативним або байдужим емоційним забарвленням та вираженою ворожістю у ставленні до дитини.

Стилi батьківського виховання (за Е. Маккобі і Дж. Мартін)

Е. Маккобі і Дж. Мартін розвинули категоріальну систему Д. Баумрінд і виділили два основних виміри рівень контролю і загальний параметр *прийняття - відторгнення*. На основі цього вони описали чотири стилі сімейного виховання: **авторитарний стиль**, де батьки є вимогливими і нечуйними; **поблажливий стиль** – батьки не вимогливі і чуйні; **нехтуючий стиль** – батьки не вимогливі і не чуйні; **авторитетний стиль** – батьки і вимогливі, і чуйні.

Вчені звертають увагу, передусім, на *нехтуючий* або індіферентний (ліберально-попустительський) стиль батьківської поведінки, що відрізняється низьким контролем за поведінкою дітей і відсутністю тепла і сердечності у стосунках з ними. Такі батьки не встановлюють обмежень для своїх дітей або внаслідок браку інтересу і уваги до них, або внаслідок того, що складність повсякденного життя не залишає їм часу і сил на їх виховання. Якщо байдужість батьків поєднується з ворожістю (неприймаючі батьки), дитину ніщо не утримує від того, щоб дати волю своїм руйнівним імпульсам і проявити схильність до девіантної чи делінквентної поведінки.

Стилi батьківського виховання (за А. В. Петровським)

Демократичний характеризується високим рівнем прийняття та добре розвиненим вербальним спілкуванням з дитиною, вірою в її самостійність у поєднанні з готовністю допомогти їй у разі потреби. У результаті такого виховання діти відрізняються умінням спілкуватися з однолітками, активністю, агресивністю, прагненням контролювати інших дітей (причому самі не піддаються контролю), хорошим фізичним розвитком.

При **контролюючому** стилі виховання батьки беруть на себе функцію контролю за поведінкою дітей: обмежують їх діяльність, але пояснюють суть заборон. У цьому випадку, дітям бувають властиві такі риси, як слухняність, нерішучість, неагресивність.

При **змішаному** стилі виховання діти найчастіше характеризуються як слухняні, емоційно чутливі, веселі, неагресивні, байдужі, з бідною фантазією.

Стилi батьківського виховання (за В. С. Мухіною)

Ліберальний стиль передбачає вседозволеність у стосунках з дітьми, джерелом чого є надмірна батьківська любов. Діти ростуть недисциплінованими, безвідповідальними.

Демократичний стиль характеризується гнучкістю. Батьки, мотивують свої вчинки і вимоги, прислухаються до думки дітей, поважають їх позицію, розвивають самостійність суджень. У результаті діти краще розуміють батьків, ростуть розумно слухняними, ініціативними, з розвиненим почуттям власної гідності.

Батьки з **авторитарним стилем** виховання продовжують пред'являти підлітку ті ж жорсткі вимоги, що і в дитинстві аж до фізичних покарань. У авторитарної сім'ї підліток так само самотній, нещасний і невпевнений у собі, як і в більш ранньому дитинстві. Однак, тенденції розвитку його характеру вже чітко вимальовуються: він стає носієм авторитарного способу взаємодії з людьми або, навпаки, демонструє принижену неадекватну лояльність, пасивність, за якою стоїть висока невротизація невпевненого в собі підлітка.

Авторитарний стиль

Авторитарний стиль (у термінології інших авторів - **«автократичний», «диктат», «домінування»**) - всі рішення приймають батьки, які вважають, що дитина в усьому повинна підкорятися їх волі, авторитету.

Батьки обмежують самостійність дитини, не вважають за потрібне якось обґрунтовувати свої вимоги, супроводжуючи їх жорстким контролем, суворими заборонами, доганами та фізичними покараннями. У підлітковому віці авторитарність батьків породжує конфлікти і ворожість.

Найбільш активні, сильні підлітки чинять опір і бунтують, стають надлишково агресивними і нерідко залишають рідний дім, як тільки можуть собі це дозволити.

Боязкі, невпевнені підлітки привчаються у всьому слухатися батьків, не здійснюючи спроб вирішувати що-небудь самостійно. Якщо по відношенню до старших підлітків матері схильні реалізовувати більш «дозволяючу» поведінку, то авторитарні батьки твердо дотримуються обраного типу батьківської влади.

Авторитарний стиль

Авторитарний стиль виховання - це стиль, при якому батьки недооцінюють позитив, який є в їхніх дітях і віддають перевагу контролю. Цей спосіб виховання іноді пов'язують з агресивно-командним впливом батьків. Насправді авторитарні батьки – не обов'язково диктатори й деспоти, вони можуть бути дуже люблячими і ніжними, але у стосунках з дитиною на перше місце, як у випадку гіперопіки, ставлять свою потребу бути поруч, контролювати життя дитини, приймати за неї рішення. З одного боку, це забезпечує певний психологічний комфорт: можна менше хвилюватися за дитину, не боятися, що вона наробить помилок. Але з іншого боку, надмірний батьківський контроль унеможливорює розвиток самостійності підлітка: він не може навчитися ініціативності, відповідальності, наполегливості, самоконтролю. Адже самоповага і впевненість у собі формуються лише за умови, що людина має можливість сама поставити собі мету й досягти її самостійно.

Авторитарний стиль

В умовах постійного керування з боку батьків такою метою може стати лише протистояння дорослим, рішення не підкоритись їхнім вимогам. Якщо підліток досягає мети – виникає конфлікт з батьками, якщо ж батьки зможуть «переламати» дитину – у неї розвивається почуття власної неспроможності, пасивність, безініціативність, безвідповідальність. Така невпевненість у собі розповсюджується і на стосунки з однолітками: учень не може відстоювати свою думку, пасує перед більш упевненими в собі друзями і вчителями.

Авторитарний стиль

При такому вихованні у дітей формується лише механізм зовнішнього контролю, заснований на почутті провини або страху перед покаранням, і як тільки загроза покарання ззовні зникає, поведінка підлітка може стати потенційно антигромадською. Авторитарні відносини виключають душевну близькість з дітьми, тому між ними і батьками рідко виникає почуття прихильності, що веде до підозрілості, постійної настороженості і навіть ворожості до оточуючих.

Авторитарний стиль

Для того, щоб зберегти стосунки зі своїми дітьми і водночас підтримувати їх упевненість у собі й самостійність, необхідно обмежити зону свого контролю, поступово передаючи підліткам відповідальність за їхні дії та вчинки. Це може бути досить серйозним психологічним випробуванням для батьків: адже дитина може наробити помилок, які доведеться потім виправляти.

Таким чином, батьки стоять перед вибором: подбати про власний спокій і утримати дитину від самоствердження чи дати підростаючій особистості певну свободу, щоб вона могла розвиватись, учитись на своїх досягненнях і помилках.

Демократичний стиль

Демократичний стиль (у термінології інших авторів - **«авторитетний», «співпраця»**) - батьки заохочують особисту відповідальність і самостійність своїх дітей відповідно до їх вікових можливостей.

Підлітки включені в обговорення сімейних проблем, беруть участь у прийнятті рішень, вислуховують і обговорюють думку і поради батьків.

Батьки вимагають від дітей осмисленої поведінки і прагнуть допомогти їм, чуйно ставлячись до їхніх запитів. При цьому, батьки виявляють твердість, піклуються про справедливість і послідовне дотримання дисципліни, що формує правильну, відповідальну соціальну поведінку.

Демократичний стиль виховання

Особливістю цього стилю взаємин є тверде, послідовне і водночас гнучке виховання. Батьки завжди пояснюють мотиви своїх вимог, заохочують їх обговорення з підлітком; влада використовується лише в міру необхідності; у дитині цінується як слухняність, так і незалежність; батьки встановлюють правила і твердо втілюють їх у життя, але не вважають себе безгрішними: вони прислухаються до думки дитини, хоч і не діють виключно відповідно до її бажань. Цей стиль виховання найбільшою мірою сприяє розвитку в дитини самостійності, активності, ініціативи і соціальної відповідальності (С.І.Подмазін).

Стиль потурання

Стиль потурання (у термінології інших авторів - **«ліберальний», «поблажливий», «гіпоопіка»**) - дитина належним чином не спрямовується, практично не знає заборон і обмежень з боку батьків або не виконує вказівок батьків, для яких характерне невміння, нездатність або небажання керувати дітьми. Стаючи більш дорослими, такі підлітки конфліктують з тими, хто не потурає їм, не здатні враховувати інтереси інших людей, встановлювати міцні емоційні зв'язки, не готові до обмежень і відповідальності. З іншого боку, сприймаючи недолік керівництва з боку батьків як прояв байдужості й емоційного відторгнення, тому почувають страх і невпевненість.

Ліберальний стиль виховання

Ліберальний стиль характеризується наданням повної самостійності дітям. Ліберальне ставлення батьків, здається, могло б сприяти успішному самовизначенню і формуванню відповідальної позиції особистості. Але для цього особистості потрібно вже мати чітку систему власних орієнтирів: цілі, принципи, морально-етичні еталони тощо. Оскільки суб'єктивна картина світу в підлітковому віці лише формується, то підлітки потребують допомоги для орієнтиру в складному і мінливому світі. Якщо цю функцію не виконують батьки, вони шукають інших авторитетів, які часто суперечать один одному. Невизначеність суб'єктивних орієнтирів знижує самооцінку особистості, породжує почуття безпомічності, неспроможності знайти свій шлях у житті. І в таких умовах ліберальна позиція батьків сприймається підлітками як відстороненість, байдужість, навіть як егоїзм. «Ім немає діла до мене!» - думають у таких випадках діти.

Ліберальний стиль виховання

Нездатність сім'ї контролювати поведінку підлітка може призвести до втягнення його в асоціальні групи, оскільки психологічні механізми, необхідні для самостійної, відповідальної поведінки в суспільстві, у нього не сформувалися.

Отже, надання підліткам надмірної свободи так само небезпечне для становлення їх особистості, як і надмірне її обмеження.

Гіпопротекція - характеризується недостатчею опіки і контролю за поведінкою дитини, брак чи відсутність уваги, тепла, турботи про фізичний і духовний розвиток дитини, невключеність у її життя. Дитина залишається без нагляду. До дитини проявляють мало уваги, немає інтересу до її справ, часті фізична занедбаність і недоглянутість. При прихованій гіпопротекції контроль і турбота носять формальний характер, батьки не включаються в життя дитини. Невключеність дитини в життя сім'ї призводить до асоціальної поведінки через незадоволення потреби в любові і прихильності.

Домінуюча гіперпротекція - поєднання загостреної уваги до дитини з великою кількістю обмежень і заборон, що призводить до формування нерішучості, несаможитності дитини чи до яскраво вираженої реакції емансипації;

Виявляється в підвищеній, загостреній увазі і турботі, надмірній опіці і дріб'язковому контролі поведінки, стеженні, заборонах і обмеженнях. Дитину не привчають до самостійності і відповідальності. Це призводить або до реакції емансипації, або до безініціативності, невміння постояти за себе.

Потураюча гiперпротекцiя. Так називають виховання "кумира сiм'ї". Батьки прагнуть звiльнити дитину вiд найменших труднощiв, потурають її бажанням, надмiрно обожнюють, захоплюються її мiнiмальними успіхами i вимагають такого ж захоплення вiд iнших. Результат такого виховання проявляється у високому рiвнi домагань, прагненнi до лiдерства при недостатнiх завзятостi i опорi на власнi сили.

Стилi виховання за А. Лiчко i Е. Ейдемiллер

Емоцiйне вiдкидання. Батьки (або їх "замiсники" - мачуха, вiтчим та iн.) вважають дитину тягарем i виявляють загальне невдоволення дитиною. Її потреби iгноруються. Iнодi з нею жорстоко поводяться. Часто зустрiчається приховане емоцiйне вiдторгнення, коли батьки прагнуть завуалювати реальне внутрiшнє ставлення до дитини показовою (зовнiшньою) пiдвищеною з турботою i увагою до неї. Цей стиль виховання робить найбільш негативний вплив на розвиток дитини. ***Жорстокі взаємини*** можуть виявлятися вiдкрито, коли на дитинi зривають зло, застосовуючи насильство, або бути прихованими, коли мiж батьками i дитиною стоїть "стiна" емоцiйної холодності i ворожості.

Пiдвищена моральна вiдповiдальнiсть. Вiд дитини вимагають чесностi, порядностi, почуття обов'язку, якi не вiдповiдають її вiку. Часто їй передоручають догляд за молодшими дiтьми та людьми похилого вiку. Iгноруючи iнтереси i можливостi дитини, наприклад, пiдлiтка, покладають на нього вiдповiдальнiсть за благополуччя близьких. Йому насильно приписують роль "голови сiм'ї". Очiкування вiд дитини великих досягнень у життi на тлi iгнорування її потреб та iнтересiв. Батьки сподiваються на особливе майбутнє своєї дитини, а дитина боїться їх розчарувати.

Неправильне виховання, що породжує неврози у дітей

В. Гарбузов вирізняє три типи неправильного виховання, що практикуються батьками дітей, хворих на неврози:

1.Неприйняття, емоційне відторгнення.
Неприйняття індивідуальних особливостей дитини у поєднанні з жорстким контролем, регламентацією життя дитини, нав'язуванням їй єдиного правильного (з погляду батьків) типу поведінки.

Поряд із жорстким контролем цей тип може поєднуватися з недостатнім рівнем контролю, байдужістю, цілковитим потуранням;

**Неправильне виховання, що породжує неврози у дітей
(за В. Гарбузовим)**

2. Гіперсоціалізація — тривожно-недовірлива концентрація батьків на стані здоров'я дитини, її соціальному статусі, очікуванні успіхів часто з недооцінюванням індивідуальних психологічних особливостей дитини;

3. «Кумир сім'ї» — центрація батьків на дитині, потурання її примхам, іноді на шкоду іншим дітям або членам сім'ї.

Непослідовність виховання

Найбільшою мірою шкодить дитині непослідовний, змішаний стиль виховання, неузгодженість і суперечливість установок батьків на процес виховання, оскільки постійна непередбачуваність реакцій батьків позбавляє дитину відчуття стабільності оточуючого світу, породжуючи в неї підвищену тривожність.

Тривожність та стиль виховання за А. М. Прихожан

У дослідженнях А. М. Прихожан відзначається взаємозв'язок між причинами виникнення тривожності у дітей та стилем поведінки батьків і стилем виховання. Вченою було відзначено, що батьки тривожних дітей часто більш інтенсивно переживали страхи, побоювання, ніж батьки емоційно стабільних дітей.

Отримані дані свідчать, що тривожні підлітки виховуються в сім'ях, в яких хоч один із батьків має негативні емоційні переживання, особливо це стосується матерів. Клінічний аналіз випадків показав також, що поведінку матерів тривожних підлітків умовно можна об'єднати в наступні стилі: перші – високо активні, сильні, які повністю «контролюють» життя підлітків в сім'ї, а другі, навпаки, ригідні, пасивні. Вчена відзначає, що у всіх цих групах відсоток тривожних підлітків достатньо високий.

Формування дитячого неврозу

З точки зору авторів класичних зарубіжних напрямів психології та психотерапії (А. Адлера, Г. С. Салліван, В.Сатір, Е. Фромма, К. Хорні, Е. Еріксона, К. Юнга та ін.), базовим чинником, що впливає на розвиток особистості людини, передусім, є особливості її взаємин в дитинстві зі своїми батьками.

Так, А. Адлер однією з основних причин формування дитячого неврозу вважав неправильне виховання дитини. Вчений розумів невроз як порушений стиль сімейного життя та батьківської поведінки у ставленні до дитини.

З одного боку – вседозволеність та відсутність контролю, а з іншого - неприйняття дитини, позбавлення її необхідної підтримки, внаслідок чого у неї формується нереалістичне уявлення про своє «Я», відчуття неповноцінності і прагнення до його компенсації.

Формування дитячого неврозу

К. Юнг теж вказує на вирішальну роль сім'ї і батьків у формуванні особистості дитини. На думку вченого на розвиток у дитини нервової патології сильний вплив роблять психічний стан, проблеми і спосіб життя її батьків, а також атмосфера в сім'ї і методи виховання. Зокрема вчений наголошує, **що нервові і психічні порушення у дітей аж до середнього шкільного віку засновані, переважно, на порушеннях психічної сфери батьків. Відповідно, батьки майже завжди є прямими чи опосередкованими ініціаторами неврозу у дитини.**

Е. Фромм, досліджуючи проблему становлення особистості в суспільстві, відзначав, що характер дитини є зліпком з характеру батьків, і формується залежно від властивостей їх характеру та залежить від особливостей поведінки і ставлення батьків до дітей.

Формування дитячого неврозу

К. Хорні вважала, що травмуючі переживання в сім'ї спричиняють формування у дитини особливого складу характеру з базальною тривожністю, яка нерозривно пов'язаною з базальною ворожістю. На думку вченої, чим більше дитина приховує незадоволеність своєю сім'єю (наприклад, через підпорядкування установкам батьків), тим більшою мірою вона проектує свою тривожність на зовнішній світ, сприймаючи його як небезпечний і страшний. Дитина позбавляється впевненості у своїй потрібності, цінності для інших, стає ранимою і образливою, нездатною до самозахисту. Відповідно, гострі емоційні реакції на постійні провокуючі ситуації викликають у неї стресові стани, які хронізуються та викристалізуються з часом у певні риси характеру.

Причини неврозу у дітей за Т. В. Андреевою

За Т. В. Андреевою нав'язування батьками своєї характерологічної й невротично зміненої «Я-концепції» і внутрішній конфлікт, який виникає внаслідок цього у дітей, складає сутність психогенного механізму походження їх неврозу, коли вони сприймають нав'язуваний досвід як неприродний для них, несумісний з можливостями й потребами розвитку і, який відрізняється від норм спілкування, прийнятих серед однолітків, тобто від «Я-образу» – уявлення про себе, з точки зору інших.

Головний патогенний аспект ставлення батьків – мимовільне використання дітей для розв'язання своїх особистісних проблем і кризових ситуацій у родині. Егоцентризм, що утруднює прийняття дитини та її індивідуальності і емпатичний контакт з нею надалі; тривожність, що лежить в основі гіперопіки, внутрішня конфліктність, що ускладнює відносини в родині, а також зайва принциповість, веде до негнучкості і надмірного контролю у стосунках з дітьми. Такі особливості у батьків провокують розвиток неврозу у дітей. У результаті невроз як хворобливо-захисна форма реагування на афективно пережиті і нерозв'язні проблеми розвитку, вираження і визнання свого «Я» знижує творчий, емпатичний потенціал особистості, ускладнює адаптацію серед однолітків і утрудняє подальше прийняття нових соціальних ролей. Отже, неправильний стиль поведінки батьків й, передусім, матерів, може викликати у дітей невроз, психосоматичні та хронічні соматичні захворювання.

Вплив сім'ї на ідентифікацію дитини

Е. Еріксон встановив залежність індивідуальних особливостей дитини від її стосунків з батьками на різних стадіях розвитку: в підлітковому віці формується або ж адекватна ідентифікація особистості або плутанина ролей. У недовірливого, сором'язливого і невпевненого підлітка з підвищеним почуттям провини і власної неповноцінності виникають труднощі з ідентифікацією.

Клініко-психологічна позиція

Проблема взаємозв'язку стилів виховання, порушень батьківського ставлення і відхилень у психічному розвитку, здоров'я дітей ґрунтовно досліджується й з клініко-психологічних позицій.

Так, А. І. Захаров визначив низку параметрів виховного процесу, які впливають на психофізіологічний стан дітей, зокрема підлітків: **інтенсивність емоційного контакту батьків у ставленні до дітей**: гіперопіка, опіка, прийняття, неприйняття; **параметр контролю**: дозвільний, допускаючий, ситуативний, обмежувальний; **послідовність** — непослідовність; афективна стійкість — нестійкість; тривога — спокій.

Клініко-психологічна позиція

Клінічні спостереження показують, що зайве *суворе або, навіть, деспотичне виховання* розвиває у дітей такі риси характеру, як невпевненість, сором'язливість, полохливість, залежність і, рідше, збудливість і агресивність. *Надмірна увага і задоволення всіх бажань* дитини призводить до розвитку істеричних рис характеру з егоцентризмом і відсутністю самоконтролю. Відсутність виховання як такого веде до збудливості, асоціативного типу поведінки.

Матері, діти яких згодом занедужують неврозами, відрізняються гіперсоціальною спрямованістю особистості (у вигляді гіпертрофованого почуття обов'язку), підвищеною принциповістю, труднощами у встановленні компромісів.

З одного боку, ці матері опікуються і турбуються про дітей, а з іншого – поводяться занадто «правильно», наприклад, прагнуть надмірно пунктуально витримувати режим дня, часто моралізують. Така мати не може забезпечити прийнятної і, головне, стійкого емоційного контакту в той час, коли дитина найбільш потребує його. У цьому випадку типовою буде ситуація, коли ніжність і любов матері раптово змінюються на суворість чуйність – на недовіру, та терпіння – на дратівливість.

Клініко-психологічна позиція

А. І. Захаров показав, що самосвідомість таких батьків може бути заснована на інфантильній ідентифікації себе з власними батьками або одним з них. Суперечності, що виникають внаслідок неусвідомленої ідентифікації з батьками та реальної нездатності втілити в собі батьківські риси, призводять до невротизації особистості та подальшого виникнення неврозу і психосоматичних захворювань у дітей.

Психосоматичні захворювання – це фізичні захворювання або психофізіологічні порушення в організмі людини, що мають емоційно-стресогенну природу й, причиною виникнення яких є афективна напруга: *конфлікти, невдоволення, душевні страждання та ін.*

Клініко-психологічна позиція

Так, А. Є. Лічко докладно описав несприятливі поєднання відхилень характеру (акцентуації) з порушенням відносин підлітка з батьками. Було встановлено зв'язок між стилем батьківського ставлення і розвитком певних типів акцентуацій і психопатій у підлітків. Наприклад, *потураюча гіперпротекція* сприяє розвитку істероїдних і гіпертимних рис характеру; *домінуюча гіперпротекція* посилює астеничні риси характеру дитини; *емоційне неприйняття* сприяє акцентуації за епілептоїдним типом; *підвищена моральна відповідальність* стимулює розвиток психастеничного характеру; *бездоглядність* посилює гіпертимність і нестійку поведінку підлітка.

Таким чином, несприятливі стилі виховання та поведінки батьків спричиняють виникнення відхилень і порушень у психіці підлітка, формування у нього неадекватного, дифузного образу Я, що на фоні переживання хронічного стресу спричиняє різні психосоматичні захворювання та, загалом, спотворює розвиток його особистості.

Клініко-психологічна позиція

В. І. Гарбузов теж виділив 4 типи неправильного виховання та ставлення батьків, які призводять до неврозу в дитини:

- *неприйняття, емоційне відкидання*, яке поєднується з жорстким контролем, регламентацією життя дитини, якій нав'язують єдино правильний тип поведінки;
- *тривожно-недовірливе*, яке виражається в концентрації батьків на стані здоров'я дитини; її соціальному статусі серед товаришів; очікуванні успіхів у навчанні та майбутній професійній діяльності з елементами гіперсоціальності, але не престижної, не марнославної, а тривожної;
- *нерозуміння своєрідності дітей*, вікових особливостей формування їх особистості, несприятливий вплив надмірного тиску і сімейних конфліктів;
- *несприятливі особистісні характеристики батьків*, такі, як гіперсоціальність, тривожність у відносинах з дітьми;

Типи неадекватного батьківсько-материнського ставлення (за А. Я. Варга, Є. Т. Соколовою)

1. Ставлення матері до сина-підлітка як до такого, що «заміщає» чоловіка: вимога активної уваги до себе, турботи, нав'язливе бажання знаходитися постійно в товаристві сина, бути в курсі його інтимного життя, прагнення обмежити його контакти з однолітками. У менш грубій формі подібне ставлення виявляється в привласненні синові статусу «глави сім'ї»;

2. Гіперопіка і симбіоз характеризуються навязливим бажанням матері утримати, привязати до себе підлітка, позбавити його самостійності із-за можливого нещастя в майбутньому. В цьому випадку зменшення реальних здібностей дитини приводить до максимального контролю і обмежень з боку батьків, бажанню робити все за нього, оберегти від небезпек життя, «прожити життя за дитину». Результатом подібного виховання є «регрес і фіксація на примітивних формах спілкування заради забезпечення симбіотичних зв'язків з дитиною»;

Типи неадекватного батьківсько-материнського ставлення (за А. Я. Варга, Є. Т. Соколовою)

3. Виховний контроль за допомогою нарочитого позбавлення любові. Поведінка дитини, що не задовольняє батьків, карається тим, що дитині демонструється, що «...вона не така, не потрібна, мама таку не любить». При цьому, батьки прямо не виражають своєї незадоволеності неправильною поведінкою дитини, а просто не розмовляють з нею, ігнорують.

У **гіпертивних** підлітків подібне ставлення викликає безсиле відчуття люті, спалахи агресії, за якими стоїть «бажання довести своє існування». У таких випадках батьки або «йдуть на примирення», або шляхом зворотньої агресії (фізичних покарань) намагаються здолати стіну відчуження між собою і дитиною.

У **сензитивних** підлітків подібна поведінка батьків породжує глибоке відчуття власної непотрібності, самотності. Аби повернути батьківську любов, підліткові доводиться обмежувати власну індивідуальність, гідність, позбавляючись власного «Я». Тобто, слухняність досягається ціною знецінення «Я» підлітка, збереження примітивної прихильності батьків до нього;

Типи неадекватного батьківсько-материнського ставлення (за А. Я. Варга, Є. Т. Соколовою)

4. Контроль через формування почуття провини – полягає в тому, що дитина, яка порушила заборону, називається батьками "невдячною", такою, що «зрадила батьківську любов». Частковим випадком такого ставлення є виховання підлітка в умовах підвищеної моральної відповідальності. В результаті батьківського виховання такого типу розвиток самостійності підлітка сковується постійним страхом виявитися винним у неблагополуччі батьків, що теж супроводжується стосунками «нездорової» залежності.

А. Я. Варга виявила, що батьки можуть несвідомо фіксувати і закріплювати невротичну форму поведінки у дитини. Такі батьки поєднують дві форми відносин – ***інфантилізацію і соціальну інвалідизацію дитини***.

Для інфантилізуючих батьків дитинство видається більш комфортним станом, ніж дорослість.

Соціальна інвалідизація – це приписування дитині особистої неспроможності. Батьки ставляться до дитини як до «маленької невдахи», яка не може бути повноцінним членом соціальної групи; вони песимістично оцінюють її майбутнє.

Типи неадекватного батьківсько-материнського ставлення (за А. Я. Варга, Є. Т. Соколовою)

Батьківська *гіперопіка* може приводити до розвитку у дитини obsесивно-компульсивного або фобічного неврозу: *зверхкритичні* батьки рідко або ніколи не задоволені дитячою поведінкою чи якістю виконання нею будь-якої діяльності. При цьому, дитина боїться зробити помилку, зробити щось не так. Постійне гальмування своїх реакцій веде до розвитку в дитини obsесивно-компульсивних розладів(навязливі думки та страхи - страх перед мікробами або забрудненням, страх щось забути, загубити чи втратити, страх втратити контроль над своєю поведінкою, агресивні думки щодо інших або щодо себе, небажані або заборонені думки щодо сексу, релігії чи завдання шкоди, бажання мати речі симетричними або в ідеальному порядку).

Симбіотичні відносини з матір'ю не дають дитині можливості вільно розвиватися і відокремитися від матері. Надмірна опіка, заборона на критику дитини, навіть, для самої себе, відчуття провини – характерні риси таких матерів. Нерідко дитина більш значуща для жінки, ніж чоловік, який часто грає пасивну роль в сім'ї і мало займається питаннями виховання.

Тісний зв'язок між батьками (найчастіше матір'ю) та дитиною може стати причиною також шкільної фобії.

Типи сімей за В. Сатір

В. Сатір, узагальнивши досвід психотерапевтичної роботи, **виділила два типи сімей «зрілі» і «проблемні»**. Вона зазначала, що **«зрілі» сім'ї** відрізняються від «проблемних» тим, що батьки вірять: зміни неминучі і в розвитку дітей, і в житті дорослих. Вони приймають зміни як невід'ємну частину буття. Для **«зрілих» сімей** характерні такі особливості: висока самооцінка її членів; безпосередні, прямі, чіткі і чесні комунікації; правила в цих сім'ях рухливі, гуманні, орієнтовані на прийняття, а члени сімей здатні до змін; соціальні зв'язки відкриті і повні позитивних установок і надій.

«Проблемні» сім'ї завжди характеризуються низькою самооцінкою своїх членів; сплутаними, неясними, значною мірою нереалістичними і нечесними комунікаціями; ригідними, інертними, стереотипними, негуманними щодо інших правилами поведінки, які надмірно обмежують життя; соціальними зв'язками, які забезпечують спокій в сім'ї, або наповнюють її страхом і загрозою.

Рольова структура сім'ї (за Д. Олсоном)

На думку Д. Олсона, залежно від міри пластичності керівництва та управління сімейною системою, можна виділити такі ***типи сімейної функціонально-рольової структури***.

- *хаотична* ФРС, що характеризується нестійким керівництвом, невизначеністю розподілу відповідальності та обов'язків членами сім'ї;
- *ригідна* ФРС, що характеризується жорсткою централізацією функцій, одноосібним верховенством, ієрархічною системою, яка стає нездатною відповідати на життєві завдання, що виникають у зв'язку з проходженням стадій життєвого циклу сім'ї;
- *структурована (скоординована)* ФРС, що характеризується наростанням демократичних тенденцій управління, установленням системи сімейних правил з урахуванням побажань усіх членів сім'ї. Однак, вона ще не має необхідної гнучкості та пластичності, що може приводити до наростання конфліктності при зміні рольової структури сім'ї (наприклад, народження дитини);
- *гнучка* ФРС, що базується на демократичному стилі керівництва, який передбачає рівноправність, участь всіх членів сім'ї в рольовому розподілі норм та правил, які регулюють сімейні ролі, що, за необхідності, достатньо швидко коригуються.

Порушення структурно-рольового аспекту життєдіяльності сім'ї

Ставлення батьків та стиль батьківської поведінки створюють певний морально-психологічний клімат у сім'ї. Вчені розглядають ряд «патологізуючих» для підлітків стилів батьківської поведінки:

- *розширення сфери батьківських почуттів* – порушення взаємин батьків з підлітками, які характеризується проявами домінуючої гіперпротекції у стосунках, що формує у підлітків відчуття повної психологічної залежності від батьків. Це супроводжується з боку батьків постійною критикою і вимогою їх розуміння й нехтуванням почуттями та інтересами підлітків; критикою їх дружби та симпатії щодо однолітків;
- *акцентуація у підлітка дитячих якостей* – ігнорування батьками факту дорослішання дитини, стимулювання проявів якостей маленької дитини, зниження контролю та вимогливості, іншими словами, інфантилізація підлітка;
- *проекція на підлітка особистісних небажаних якостей*, що виявляється у емоційному неприйнятті дитини, жорстокому ставленні з боку батьків.

Вплив сімейної атмосфери (за З. Матейчик)

Сімейна атмосфера класифікується з точки зору задоволення найважливіших людських потреб, які, на думку З. Матейчек полягають **в активному контакті з середовищем і в активному контролі зовнішньої дійсності**. Сімейне оточення в крайніх випадках може бути **надто стійким або гранично мінливим**; при цьому, параметри контролю варіюють від **відособленості до залежності**:

- *ультрастійке емоційно байдуже середовище* формує соціальну гіпоактивність: пасивність, незацікавленість, аутизацію, затримку мовного та психічного розвитку;
- *мінливе емоційно байдуже середовище* провокує гіперактивність: занепокоєння, нездатність зосередитися, нерівномірність чи затримку психічного розвитку;
- *ультрастійке середовище, в поєднанні з емоційною залежністю*, тягне за собою вибірккову гіперактивність, спрямовану на одну людину, часто у вигляді поведінкових провокацій;
- *мінливе середовище та емоційна залежність* розвивають загальну соціальну гіперактивність, поверховість контактів і почуттів дитини.

Вплив сімейної атмосфери (за Т. В. Андрєєвою)

За Т. В. Андрєєвою особливості сприйняття батьків дитиною і стиль їх поведінки обумовлюють засвоєння дітьми основних правил і норм власної поведінки, виробляють їх позицію по відношенню до світу, до людей і до самої себе, а також захисні механізми щодо вирішення складних життєвих ситуацій.

Тому, сучасні батьки повинні володіти найважливішою здатністю до рефлексії індивідуальних та вікових особливостей дитини, готовністю до свідомого пошуку найбільш ефективного стилю її індивідуального виховання. Чим більше орієнтовані батьки на надання можливості вибору підлітку, розуміють і відчують, чого він хоче і на що спроможний, а також чим більш чітко формулюють свої вимоги, дотримуються обіцянок, враховують його потреби і думки, тим більш комфортним є його психофізіологічний стан, що забезпечує адекватний психічний розвиток та соціальну адаптацію підлітка.

Вплив сімейного виховання

Отже, у формуванні психоемоційного розвитку дитини, особливо підлітка значну роль відіграє сім'я, зокрема стиль сімейного виховання та батьківської поведінки, який визначається батьківськими ціннісними орієнтаціями, установками, індивідуально-особистісними характеристиками, ставленням до підлітка та особливостями взаємодії з ними тощо. Несприятливий тип виховання і ставлення до дитини мають серйозні, іноді, драматичні наслідки для її фізичного і психічного розвитку, формування самооцінки й рівня домагань, характеру, загалом її особистості.

«Проблемні батьки»

- ***Занадто емоційні батьки.***

Дітей, у яких занадто емоційні батьки, можна пізнати з першого погляду. Їх завжди видно і чути. З самого раннього дитинства вони привчаються кричати, щоб бути почутими, і говорити швидко, щоб їх не встигли перебити. У цих дітей, як в дзеркалі, відбивається вихорова натура їх батьків. Дуже часто такі діти та їхні батьки навіть не підозрюють, що вони занадто емоційні і мають вибуховий характер.

Поки ці люди знаходяться всередині своєї «субкультури», вони не доставляють нікому клопоту. Непорозуміння виникають, коли таким людям доводиться стикатися з зовнішнім світом. Вони великі сперечальники і віднімають у людей масу часу. Вони багато і голосно говорять, але не вміють нікого слухати. Вони схильні до мелодрам, але самі не розуміють, яке неприємне враження справляють на оточуючих.

У таких батьків може не бути ніяких психіатричних порушень, але самі вони - велике нещастя для суспільства. **Їм потрібна медична допомога, щоб змінити приватні відносини і публічну поведінку.**

«Проблемні батьки»

- **Батьки, схильні до надмірної опіки.**

Зайва дріб'язкова опіка по суті своїй означає нав'язливу увагу до будь-яких дрібниць в житті і діяльності дитини. З самого народження дитини такі батьки можуть нескінченно піклуватися про виживання дитини. Те, що є повсякденним життям для більшості батьків, стає вибором між життям і смертю для опікаючої матері. Кілька разів в день така мати може прислухатися до того, як дихає її дитина, вимірює, скільки їжі вона з'їла, скільки разів сходила в туалет і чи добре спить. Коли дитина встає, мати боїться, що вона впаде; коли бігає, боїться, що розіб'ється; а коли у неї підвищується температура, вона вважає, що її дитя на волосок від смерті.

Така мати дійсно тяжко працює все своє життя. Вона, не перестаючи, робить масу непотрібних речей для своєї дитини. Якщо вона може щось зробити за неї, то робить, незважаючи на те, що дитина хоче і може зробити це самостійно. Така мати кутає і перегодовувати свою дитину; якби вона могла, то переварювала б за неї їжу. Коротше кажучи, мати приймає на себе всі справи дитини, все її життя.

«Проблемні батьки»

Наслідки цього можуть бути катастрофічними. Дитина росте, але не стає зрілою. Виростаючи за рахунок материнського «Я», вона втрачає здатність до самостійного розвитку, ніби залишається немовлям, цілком залежним від матері. Вона не знає своїх почуттів і бажань, у неї немає елементарних соціальних навичок. Оскільки мати завжди думає за неї, то у неї виникають труднощі з самостійним мисленням: не зіставляє причину і наслідок, задовольняється магічними поясненнями. Вона погано розуміє як саму себе, так і навколишній світ. Такі діти витрачають багато сил на постійний конфлікт між залежністю від матері і невизначеним прагненням до незалежності і самостійності.

Якщо ці батьки хочуть, щоб їхні діти стали самодостатніми, їм треба обов'язково звернутися за професійною медичною допомогою.

«Проблемні батьки»

- **Інфантильні батьки.**

Деякі жінки, стаючи матерями, не можуть підтримувати стійкі і тривалі відносини з дитиною, хоча в окремі моменти радіють своїм дітям і грають з ними, як інші грають з іграшками. Такі жінки здатні тільки грати, їм не по плечу тягар материнства.

Вони самі потребують материнської опіки і шукають її у своїх дітей. Батьки і діти міняються ролями. Мати вимагає послуг і захисту від своїх нащадків. Діти починають відчувати, що вони змушені захищати, розважати матір і турбуватися за неї. Так як діти ще не здатні відповідати таким вимогам, у них неминуче виникає почуття провини і тривожність. Вони виростають позбавлені дитинства і захоплені почуттям провини.

Подібні матері потребують професійної допомоги, щоб фахівець допоміг їм подорослішати.

«Проблемні батьки»

- **Батьки-алкоголіки.**

Дитина батьків, які п'ють часто стає жертвою їх несподіваних агресивних спалахів. Вона стає свідком, як його батько (мати)стають непередбачуваними і страшними, раптово змінюють свою поведінку і ставлення. Дитина знає, що в такі моменти для батьків немає на світі нічого важливішого, ніж пляшка горілки. Дитина відчуває себе покинутою і безпорадною.

Сцени пияцтва назавжди залишаються в пам'яті дитини, коли батьки стають слабкими і багатослівними, слізливими і тиранічними.

Батьки, що п'ють можуть дуже сильно любити своїх дітей, але через свою власну хворобу не можуть як слід дбати про дітей. **Такі батьки потребують професійного лікування від алкоголізму.**

«Проблемні батьки»

- **Спокушаючі батьки.**

Дитина повинна дозрівати в цнотливості. Деякі батьки не розуміють, що їх власні діти можуть дивитися на них як на еротичний об'єкт і реагувати сексуальним збудженням на це видовище. Мимоволі такі батьки можуть посилювати сексуальні домагання дітей до них самих. Батько, який роздягається перед своїми дочками, або мати, яка продовжує купати свого сина-школяра, стимулюють статеві почуття і фантазії. Деякі батьки дозволяють дітям спати з ними в одному ліжку і схильні надто багато фізично пестити їх. Деякі батьки не бачать нічого поганого в тому, щоб цілувати дітей в губи або занадто міцно їх обіймати. Деякі батьки користуються словесними еквівалентами статевого акту в присутності дітей. Вони відносяться до дітей як до коханців і чекають від них лицарської поведінки. Деякі матері люблять танцювати зі своїми синами. Навіть будучи одягненими в купальник, вони не проти виконувати з ними твіст.

«Проблемні батьки»

Така поведінка шкідливо діє на статевий розвиток дитини. Дівчатка, виховані батьками-спокусниками, схильні вступати в статеві зв'язки з чоловіками, які набагато старші за них, а сини матерів-спокусниць піддаються еротичним імпульсам і передчасно, будучи незрілими, вступають в статеві стосунки часто зі старшими жінками.

Але деякі діти так сильно лякаються еротичних відносин з боку батьків, що, ставши дорослими, уникають статевого життя або вважають за краще статеві відносини з представниками своєї статі.

Спокушаючі дітей батьки потребують допомоги психотерапевта.

«Проблемні батьки»

- **Батьки, які відкидають дітей.**

Емоційна відчуженість - явище достатньо поширене. Значна частина батьків не дає дітям тієї турботливою любові, яка життєво необхідна для їх розвитку і зростання. Емоційне відторгнення має безліч джерел, серед яких можна назвати незрілість, нарцисизм, неадекватність і неприйняття своєї статевої ролі. Емоційне відторгнення багатолике. Воно може проявитися в постійних причіпках і надмірній вимогливості до дитини, а також у відсутності інтересу до її справ і відчуженості від неї. Така відчуженість може, навіть, проявлятися під маскою надмірної турботливості та підвищеної опіки.

Відкинуті діти отримують від своїх батьків безмовне отруйна послання: «Не лізь до мене зі своїм життям. Рости швидше і забирайся геть ».

«Проблемні батьки»

Такі батьки хочуть, щоб їхні нащадки швидше вийшли з дитинства , позбавивши їх від надокучливих і важких обов'язків. Вони годують дітей напівфабрикатами, спішно привчають їх самотійно ходити в туалет і звалюють на них відповідальність, до якої діти ще не готові. Вони прагнуть «заштовхнути» дітей в незалежність до настання зрілості, а їх діти бувають придушені страхом невдачі і критики. Вони чекають звинувачень і покарань і стурбовані тим, як підібрати аргументи на свій захист і виправдання. Вони живуть, немов у залі суду, де їм доводиться відстоювати право на саме своє існування. Вони одержимі ідеєю спокутування старих гріхів, бажанням уникнути майбутніх небезпек, тому не можуть правильно виконувати поточні завдання.

Постійна заклопотаність небезпекою і захистом - це важкий тягар, який емоційно спустошує і фізично виснажує дітей.

Для того щоб отримати свою міру щастя, ці діти, так само як і їхні батьки, повинні отримати допомогу фахівця.

«Проблемні батьки»

- **Занадто сумлінні батьки.**

Чимало совісних батьків мають потребу в керівництві, щоб правильно виховувати дітей. Ці батьки, як правило, люблять своїх дітей і віддані їм, але вони занадто сильно зосереджені на дитині. Вони неодмінно хочуть зробити свою дитину щасливою, навіть якщо це їх вбиває. Такі батьки всіма силами прагнуть захистити дітей від будь-яких печалей, навіть якщо в процесі такого виховання вони самі стають нещасними і виснаженими.

Щастя - це, м'яко кажучи, ілюзорна мета. Це не мета, а спосіб подорожі по життю; це побічний продукт роботи, гри, любові і життя. Життя, в разі потреби, є деяка затримка між бажаним і досягнутим, між планами і реальністю. Іншими словами, жити - це значить відчувати печаль, невдачі і вчитися їх долати.

«Проблемні батьки»

Нам не треба планувати нещастя і неприємності, так само як ми не лікуємо заздалегідь хворобу, яка ще не розвинулася. Але якщо дитина засмучена, батькам немає ніякої необхідності розбиватися через це в коржик. Якщо дитина плаче, то матері не варто робити сальто-мортале тільки заради того, щоб дитина знову посміхнулася. Над усе дитина потребує розумного виховання, яке ґрунтується не на почутті провини і мучеництва.

Коли найдрібніші вимоги дитина зустрічає сльозами і криками, найкраще настояти на виконанні вимоги і пережити цей невеликий шторм. Запобігливість і задоволення дитини не розрядять ситуацію. Діти черпають силу і почуття безпеки з нашої здатності залишатися незворушними і співчутливими.

«Проблемні батьки»

- **Розлучені батьки.**

Розлучення, як ампутація, викликає душевне потрясіння у всіх, хто до нього причетний. Для батьків - це кінець багатьох жаданих раніше планів і надій. Для дітей розлучення часто виглядає як кінець світу. Серед гіркоти і розгубленості сімейного розвалу батьки повинні обрати курс, який найменшою мірою нашкодив би їх дітям.

Найгірше, що можуть зробити батьки, - це використовувати дитину в якості зброї в боротьбі один з одним. Почуття до межі оголені, можливість надана, а спокуса просто величезна. Можна звинуватити і зганьбити другого з батьків і змусити дитину або поволі переконати її прийняти одну сторону в нещадній битві за вірність, опіку, гроші, освіту і відвідування. Ефект може виявитися тяжким для дитини.

«Проблемні батьки»

- Найкраще, що можуть зробити розлучені батьки, - продовжувати залишатися батьками, хоча вони і перестали бути чоловіком і дружиною. Це не дуже легко зробити, так як вимагає сердечності серед гіркоти і ворожнечі. Професійна допомога психотерапевта може знадобитися батькам для того, щоб впоратися зі своїми бідами більш неупереджено і об'єктивно і зробити те, що є найкращим для їх дітей.